МЕМЛЕКЕТ ПЕН ДІН ҚАТЫНАСТАРЫ

Қазіргі кезеңдегі халықаралық-құқықтық мәселелер мен сын-қатерлер

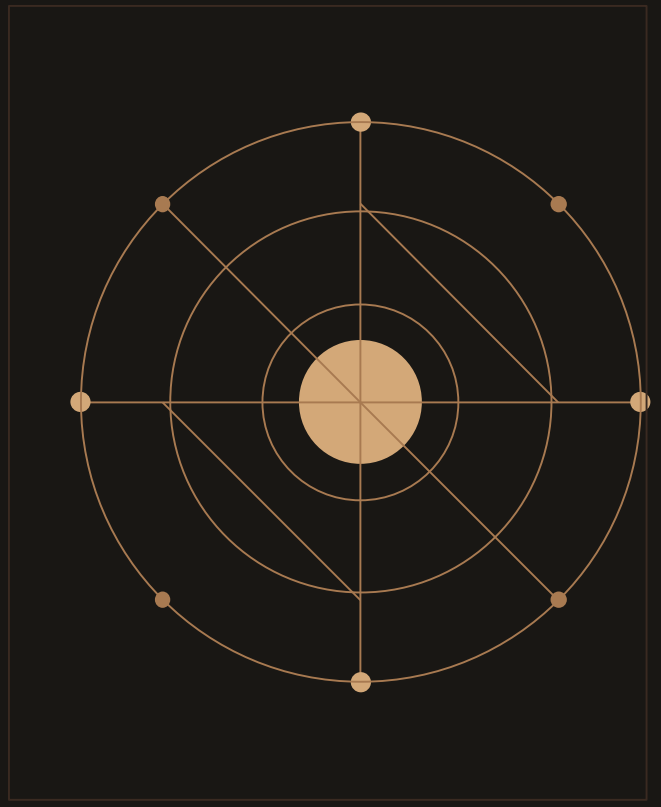

9-дәріс | Жаһандану, киберкеңістік, радикализмге қарсы күрес және адам құқықтары тепе-теңдігі

Дәріс авторы: философия ғылымдарының докторы, профессор Н.Ж. Байтенова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

1. Жаһандану дәуіріндегі мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың сын-қатерлері

1. Ақпараттық-цифрлық кеңістік

Интернет пен әлеуметтік желілердегі шекарасыз діни мазмұн айналымы, онлайн-деструктивті идеологиялар және виртуальды қауымдастықтар.

2. Радикализм және Ұлттық қауіпсіздік

Діни экстремизм мен терроризмге қарсы күрес шараларының халықаралық адам құқықтары стандарттарымен қайшылығы.

3. Сөз бостандығы мен Сенім бостандығы

Діни сезімді қорлау (defamation of religion) және жеккөрушілік тілі (hate speech) арасындағы заңдық шекара мәселесі.

4. Миграция және Плюрализм

Трансшекаралық халық көші-қоны салдарынан дәстүрлі этноконфессиялық баланстың өзгеруі және интеграциялық мәселелер.

2. Цифрландыру және Кибер-миссионерлік: Құқықтық реттеудің күрделілігі

Киберкеңістіктегі діни айналымның ерекшеліктері

- Трансшекаралылық: Заңнамалық юрисдикциялардың ұлттық шекаралардан асып кетуі.
- Анонимдік пен Анонимді уағыз: Авторы белгісіз деструктивті және радикалды материалдардың таралуы.
- Виртуальды конфессиялар: Дәстүрлі тіркелген институционалдық құрылымдарсыз жұмыс істейтін онлайн қауымдастықтар.
- Заңнамалық вакуум: Ұлттық миссионерлік заңдардың онлайн медиа-платформаларға бейімделу қиындығы.

Құқықтық реттеудің 3 негізгі институционалдық кедергісі

1. Бұғаттау және Цензура қаупі

Терроризмді насихаттайтын сайттарды бұғаттау кезінде азаматтардың заңды ақпарат алу құқығын шектеп алмау балансы.

2. Серверлердің шетелде орналасуы

Контент иелері мен әлеуметтік желі компанияларының (Meta, Telegram, YouTube) басқа юрисдикцияда болуы.

3. Сараптаманың баяулығы

Дінтанулық және лингвистикалық сараптаманың контенттің желіде таралу жылдамдығынан қалыс қалуы.

3. Экстремизмге қарсы күрес және Адам құқықтары: Тепе-теңдік мәселесі

Мемлекеттік Қауіпсіздік Басымдығы

- ✓ Конституциялық құрылымды, конституциялық тәртіпті және азаматтардың өмірін қорғау.
- ✓ Радикалды діни ұйымдар мен жауапты топтардың қызметіне тыйым салу.
- ✓ Заңсыз діни әдебиеттер мен экстремистік материалдардың таралуын оқшаулау.
- ✓ Қаржылық ағындар мен шетелдік деструктивті орталықтардың ықпалын қадағалау.

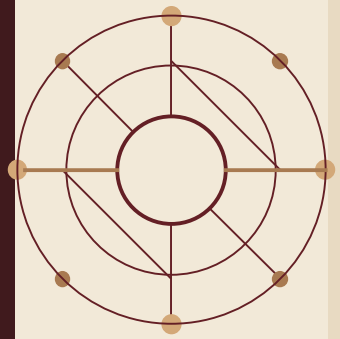

Халықаралық Адам Құқықтары Стандарты

- 🛡 БҰҰ Азаматтық және саяси құқықтар пактісінің 18-бабы бойынша сенім бостандығын қорғау.
- 🛡 Экстремизм анықтамасының тым кең түсіндірілуіне («созылмалы формулировкалар») жол бермеу.
- 🛡 Бейбіт діни топтарды негізсіз әкімшілік және қылмыстық құдалаудан қорғау.
- 🛡 Пропорционалдылық қағидаты: кез келген шектеу заңды мақсатқа сай болуы тиіс.

4. Сөз бостандығы және Дін: «Жеккөрушілік тілі» (Hate Speech) мен Диффамация

1. Сөз бостандығы (Freedom of Expression)

БҰҰ Пактісінің 19-бабы: кез келген идеяны білдіру, сынға алу және пікірталас жүргізу құқығы. Діни догмалар ғылыми және қоғамдық сыннан тыс болмауы тиіс.

2. Дінге негізделген Жеккөрушілік (Hate Speech)

БҰҰ Пактісінің 20-бабы 2-тармағы: ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділікті, зорлық-зомбылықты немесе кемсітуді қоздыратын кез келген үгіт-насихатқа заңмен тыйым салынады.

3. Рабат Іс-қимыл Жоспары (Rabat Plan of Action, 2012)

БҰҰ-ның 6 сатылы тесті: 1) Мәнмәтін, 2) Сөйлеуші мәртебесі, 3) Ниет (Intent), 4) Мазмұн, 5) Аудитория ауқымы, 6) Зорлық-зомбылықтың нақты қаупі.

5. Халықаралық Адам құқықтары кеңесі және БҰҰ Қарарлары

БҰҰ Адам құқықтары Кеңесінің 16/18 қарары

2011 ж. қабылданған тарихи құжат. Діни диффамацияны қылмыстандырудан діни төзімсіздікке қарсы ағартушылық және конфессияаралық диалог арқылы күресуге көшу.

Ыстамбұл процесі (Istanbul Process)

16/18 қарарын іске асырудың халықаралық алаңы. Мемлекеттердің діни өшпенділіктің алдын алудағы тәжірибе алмасуын қамтамасыз етеді.

БҰҰ Бас Ассамблеясының Қарарлары

Қасиетті кітаптар мен діни нысандарға қастандық жасауды айыптау, исламофобия, антисемитизм және христиандарға қарсы төзімсіздікпен күрес.

Адам құқықтары бойынша Еуропалық сот (АҚЕШ)

Ocbottom кейстері: діни сезімдерді қорлау мен өнер/сөз бостандығы арасындағы теңгерімді сот арқылы реттеу прецеденттері.

6. Дінтанулық сараптама институттары: Халықаралық талаптар мен Ғылыми бейтараптық

Дінтану сараптамасының халықаралық стандарттары

- • Ғылыми объективтілік: Сарапшының конфессионалдық ұстанымдардан тәуелсіз болуы.
- • Теологиялық догматикаға кіріспеу: Мемлекеттік сараптама діни ілімнің 'дұрыс/бұрыстығын' емес, заңға сәйкестігін бағалайды.
- • Лингвистикалық және семантикалық талдау: Мәтінде араздықты немесе экстремизмді қоздыратын шақырулардың болуын анықтау.
- • ЕҚЫҰ/ДИАҚБ ұсынымдары: Сарапшылардың кәсіби біліктілігі мен сараптамалық қорытындылардың ашықтығы.

Тәуекелдер мен Тәжірибелік мәселелер

Субъективизм қаупі

Сарапшының жеке дүниетанымы немесе идеологиялық бағыттылығы қорытындыға әсер ету тәуекелі.

Сараптаманың шамадан тыс жүктелуі

Интернеттегі үлкен көлемдегі ақпаратты сараптаудың техникалық және адами ресурстық шектеулері.

Соттық дәлелдеу салмағы

Сараптама қорытындысының сот шешімдерін қабылдаудағы негізгі айғақ ретіндегі рөлі мен жауапкершілігі.

7. Шетелдік қаржыландыру және Діни ұйымдардың ашықтығы

1. Шетелдік Қаржыландырудың Бақылануы

көптеген мемлекеттер діни бірлестіктердің шетелдік орталықтардан, қорлардан немесе жеке тұлғалардан қаржы алуын ашық декларациялауды талап етеді.

2. Ақшаны заңдастыруға (FATF) қарсы стандарттар

ФАТФ (Financial Action Task Force) талаптарына сай коммерциялық емес және діни ұйымдарды терроризмді қаржыландыру мақсатында пайдалануға жол бермеу шаралары.

3. Қаржылық автономия мен Бақылау балансы

БҰҰ Адам құқықтары комитеті: қаржылық ашықтық талаптары діни ұйымдардың заңды қайырымдылық және ғибадат қызметін ақсатуға тиіс емес.

8. Көші-қон, Босқындар және Этноконфессиялық Интеграция

Жаһандық көші-қон үдерістері және конфессиялық демография

Соңғы онжылдықтардағы халықаралық миграция нәтижесінде Еуропа мен Азия елдерінде дәстүрлі этноконфессиялық құрылымдар өзгеріп, жаңа діни қауымдастықтар қалыптасты. Бұл мемлекеттердің модельдерін бейімдеуді талап етеді.

Еуропалық Тәжірибе және Интеграция

- • Секулярлық модельдің мұсылман диаспораларымен өзара әрекеті (Франция, Германия, Ұлыбритания).
- • Мектептердегі діни атрибутика (хиджаб, крест, кипа) төңірегіндегі құқықтық пікірталастар.
- • Геттоланудың алдын алу және азаматтық интеграция саясаты.

Еуразиялық Мәнмәтін және Дәстүрлі Төзімділік

- • Тарихи көпконфессиялы қоғамдардағы этносаралық және конфессияаралық келісім институты.
- • Көшіп келушілердің жергілікті мәдени-діни дәстүрлер мен құқықтық нормаларға бейімделуі.
- • Конфессияаралық диалог алаңдарының (Әлемдік діндер съезі) интеграциялық рөлі.

9. Қазақстан Республикасының халықаралық бастамалары мен бейімделуі

1. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Съезі

2003 жылдан бері Астанада өтетін жаһандық диалог алаңы. Өркениеттер мен діндер арасындағы бейбітшілікті нығайтудың қазақстандық бренді.

2. БҰҰ және ЕҚЫҰ шеңберіндегі бастамалар

2010 жылғы ЕҚЫҰ Саммиті (Астана Декларациясы) және халықаралық төзімділік пен диалогты ілгерілету шаралары.

3. Ислам Ынтымақтастығы Ұйымындағы (ИЫҰ) рөлі

Ислам әлемі мен Батыс арасындағы конструктивті диалогты колдау, Исламдық азық-түлік қауіпсіздігі ұйымын (ИОФС) құру.

4. Ұлттық заңнаманы халықаралық пактілерге бейімдеу

БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесінің Универсалды мерзімдік шолуы (УПО) ұсынымдарын орындау.

10. Халықаралық-құқықтық дамудың болашақ үрдістері

1. Цифрлық құқық

Әлеуметтік желілердегі діни контент пен ИИ-модельдерін реттеудің халықаралық кодексін жасау.

2. Гибридті заңдар

Ұлттық қауіпсіздік пен адам құқықтары арасындағы теңгерімді сақтайтын икемді заңнама.

3. Жұмсақ күш Диалогы

Конфессияаралық дипломатия (Soft Power) және халықаралық ұйымдардың медиациялық рөлі.

4. Академикалық теология

Теологиялық және дінтанулық сараптамалардың халықаралық аккредитация жүйесі.

9-ДӘРІС БОЙЫНША ҚОРЫТЫНДЫ

1. Жаһандану мен цифрландыру дәуірінде мемлекет пен діни ұйымдар арасындағы дәстүрлі қатынастар трансформацияға ұшырап, халықаралық-құқықтық реттеуді қажет етеді.

2. Мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету шаралары мен БҰҰ Пактісінің 18-бабында бекітілген ар-ождан бостандығы арасындағы тепе-теңдікті сақтау — заманауи құқықтық мемлекеттің басты индикаторы.

3. Сөз бостандығы мен діни сезімдерді қорғау арасындағы шекараны анықтауда Рабат іс-қимыл жоспары және БҰҰ Адам құқықтары кеңесінің 16/18 қарары сияқты халықаралық құралдар негізгі бағдар болып табылады.

4. Қазақстан Республикасы халықаралық міндеттемелерді сақтай отырып, Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Съезі арқылы жаһандық конфессияаралық диалогқа өзіндік үлес қосып келеді.